

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОГО ШКОЛЯРА У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

У статті визначені загальні чинники, які сприяють формуванню особистості старших школярів у соціокультурному аспекті.

У ряді міст і районів, на регіональному, муніципальному рівнях у рамках реалізації Програми розвитку виховання вирішується важливе питання: що і яким чином необхідно зробити, щоб об'єднати зусилля суспільства в інтересах особистості дитини, оскільки духовно-естетичне становлення дітей і молоді, їх життєве самовизначення – найважливіша складова суспільного розвитку. Сьогодні дуже часто можна почути від колег: чим виховувати, як виховувати? Є вічні цінності: Життя, Земля, Батьківщина, Сім'я, Дім, Істина, Праця, Культура, Мир, Добро, Милосердя. Саме на них завжди орієнтувалася і повинна орієнтуватися сьогодні виховна система школи.

Державний освітній стандарт з іноземної мови підтверджує той факт, що останнім часом починає складатися національна концепція виховання в нових суспільно-політичних і економічних умовах. Це виховання людини культури, якій притаманні загальнолюдські цінності, багатство культурної спадщини минулого народу і народів інших країн, людини, яка прагне до взаєморозуміння з ними, здатної і готової здійснювати міжособистісне і міжкультурне спілкування, зокрема у процесі вивчення іноземної мови [1].

Щоб виховати школярів у дусі демократії, свободи, особистої гідності, потрібно зі всією наполегливістю оновити процес виховання. Вихованню повинні сприяти не тільки окремі заходи, які проводяться після уроків, а й сам навчальний процес. Таким чином, необхідні нові виховні механізми, які привели б у рух виховну систему.

Рекомендації Ради Європи регламентують нову мовну політику в Україні, яка передбачає виховання в учнів розуміння та сприймання іномовної культури, порівняння її зі своєю рідною. На думку багатьох учених (Пасов Ю.І., Бориско Н.Б., Сафонова В.В., Боритко Н.М., Кан-Калік В.А. та ін.), виховання любові та поваги до своєї рідної культури буде ефективним, якщо ці якості сформовані стосовно іномовної культури, тому ці два процеси взаємопов'язані та взаємозалежні. Одним із таких механізмів, на думку багатьох дослідників, є посилення гуманітарної і практичної спрямованості навчальних дисциплін, включення в їх зміст матеріалів, які допоможуть школярам засвоїти цінності суспільства і культури, в якій вони живуть, способи самовизначення в них. Зі сказаного випливає, що в процес навчання повинні широко включатися культурознавчі компоненти. Предмет "Іноземна мова" займає в цьому ряду особливе місце. Він не тільки знайомить з культурою країн, мова яких вивчається, але й шляхом порівняння відтіняє особливості своєї національної культури, знайомить із загальнолюдськими цінностями. Іншими словами, це сприяє вихованню школярів у контексті "діалогу культур".

Залучення до навчально-виховного процесу матеріалів культури значно підвищує мотивацію навчання, що дуже важливо, оскільки навчання без мотивації є неефективним. Матеріали культури сприяють пізнавальній мотивації, тобто школярі не тільки оволодівають програмним матеріалом, але й знайомляться з невідомими фактами культури, що, безперечно, стимулює їх інтерес. Тому процес навчання з урахуванням інтересів школярів стає особливо ефективним.

Говорячи про полікультурність, ми повинні розглянути культурознавство як одну з наук, що на контрастивно-пізнавальній основі вивчає:

- спосіб життя і варіативність стилів життя країн у полікультурних системах у контексті соціальних цінностей, норм, традицій і звичаїв;
- соціокультурний портрет країн, їх народів і мов;
- ціннісно-сміслові аспекти духовної, фізичної і матеріальної культури суспільств, що взаємно проникають один в один;
- історико-культурний фон і особливості історичної, етнічної (суперетнічної) пам'яті;
- культурну спадщину, культурну ідентичність і ментальність народів;
- соціокультурні аспекти комунікативної поведінки членів культурного суспільства;
- соціокультурні норми поведінки в умовах міжкультурної комунікації.

Подібні когнітивні знання, загальні для учасників акту спілкування, прийнято називати фоновими знаннями, нормами поведінки, тобто такими, що тією чи іншою мірою піддаються "акультурації" [2]. Акультурація визначається як процес пристосування до нової культури, що має на меті переорієнтацію способу думок, особливостей сприймання дійсності, а також установлених норм поведінки [3].

Вивчення культури в соціумі дозволило вченим обґрунтовано виокремити такі взаємопов'язані функції культури:

- *пізнавальна* (дозволяє за допомогою різнобічних знань показати повну картину світу);
- *інформаційна* (здійснює передачу соціального досвіду поколінь як всередині одного народу, так і між ними);
- *комунікативна* (за допомогою якої людина може вступати в спілкування з іншими людьми в своїй країні та за її межами);

- *регулятивна, або нормативна* (вирішує завдання встановлення певних норм і вимог до всіх видів діяльності людини);

- *гуманістична* (формує замовлений суспільством тип особистості) [4].

Аналіз літератури з даного питання, зокрема робіт Касюка А.Я., Библера В.С., Бім І.Л., Вишневецького Є.І., Пасова Ю.І. та інших дає нам змогу дійти до висновку, що наслідком успішного досягнення виховних цілей у процесі навчання іноземної мови, а також при формуванні умінь іншомовного спілкування має бути накопичення учнями таких якостей, як:

- повага до інших народів, їх культурних, історичних і духовних цінностей і традицій;
- загальна культура міжособистісного спілкування, яка проявляється в умінні визначати в процесі мовної комунікації цілі, задачі і зміст спілкування і вибирати його форму, достатньо вільно орієнтуватися в мікросфері і ситуації, правильно сприймати і оцінювати партнерів-комунікантів (враховуючи їх вік, статус, комунікативну спрямованість), а також піддавати аналізу власну роль у мовному акті та оцінювати результати спілкування;
- громадянська позиція, усвідомлення своєї відповідальності перед народом, своєї національної гідності і рівності націй;
- об'єктивне сприймання і оцінка життя у всіх його проявах під кутом зору естетичних цінностей;
- етична культура, відповідальність за всі свої думки, вчинки і справи, доброта, порядність, здатність до переживання і співчуття;
- допитливість і пізнавальна активність, розвинена здатність до цілеспрямованої поведінки в мовній комунікації і використання раціональних способів її реалізації;
- здатність об'єктивно оцінювати власну діяльність, зокрема результати спілкування, засобом самоконтролю, тактовного подолання екстралінгвістичних труднощів, які з'являються в процесі мовного акту;
- свідоме ставлення до оволодіння іноземною мовою як засобом міжкультурного спілкування;
- прагнення до самоосвіти і самовдосконалення, зокрема за допомогою іноземної мови;
- соціокультурна компетенція, яка виявляється в прагненні й умінні вступати в комунікацію з іншими людьми.

Як наслідок, логічно зробити висновок про те, що іноземна мова несе з собою іншомовну культуру, і вивчення мови є вивченням іншомовної культури, під якою розуміємо всі ті матеріальні і духовні цінності, що створені і продовжують будуватися суспільством, і що може бути передане учню в навчальному і виховному аспектах при оволодінні іноземною мовою.

Нова філософія виховання утверджує погляд на особистість як найвищу цінність суспільства. Людина – мета, а не засіб. Це основна формула гуманізму, що вимагає розвитку в дітей рис, які допоможуть реалізовувати себе як частку суспільства, як неповторну індивідуальність зі своїми специфічними запитами, індивідуальними планами самореалізації. Педагогічна політика в системі будь-якої національної освіти повинна бути спрямована на соціокультурне виховання, що не тільки змінить і збагатить молоду людину як носія національної культури, але й зробить її всебічно розвинутою і духовно, й емоційно. "Рідне" і "чуже" зближуються між собою. Це зближення не розщеплює національну свідомість, не виснажує національних почуттів, а, навпаки, дозволяє краще поцінувати "своє" за рахунок порівняння з "іншим".

Для досягнення ефективності у міжкультурному спілкуванні недостатньо лише засвоїти мовну систему і набути мовленнєвих умінь і навичок – необхідно навчитися користуватися мовою відповідно до умов соціально-культурного середовища носіїв цієї мови, у якому відбувається формування пізнавальної та комунікативної культури особистості. Відтак, одним із пріоритетних завдань навчання іноземних мов є формування в учнів соціокультурної компетенції, що передбачає наявність знань про національно-культурні особливості країни, мова якої вивчається, про норми мовленнєвої та невербальної поведінки її носіїв, а також вимагає вміння будувати свою поведінку відповідно до цих особливостей і норм. Сучасна концепція мовної освіти робить важливий акцент на необхідності не обмежувати вивчення іноземної мови її вербальним кодом, а формувати у свідомості учня "картину світу", притаманну носієві цієї мови як представникові певної культури й певного соціуму.

Проблемі соціокультурної компетенції присвячено ряд праць, де вона розглядається у контексті навчання в початковій та основній школі (Н.І. Гез, О.О. Коломінова, З.В. Корнаєва, О.П. Первак, Ю.І. Пасова), а також навчання у вищих навчальних закладах (Н.Ф. Бориско, Н.Б. Ішханян, С.В. Козак, Т.В. Опанасенко, В.М. Топалова, Т.А. Третьякова). Старшій школі в цьому аспекті присвячено лише окремі статті (М.А. Аріян, Н.А. Саланович, В.Л. Скалкін та інші). На наш погляд, саме у старшокласників існують найбільші сприятливі дидактично-методичні умови для формування соціокультурної компетенції відповідно до їх вікових та індивідуальних особливостей, тому що навчання старших школярів іноземної мови на основі особистісно-діяльнісного підходу, за яким учень у навчально-виховному процесі виступає суб'єктом пізнання та спілкування, а розвиток особистості здійснюється з урахуванням його можливостей і нахилів, сприятиме глибинному, системному засвоєнню іноземної мови.

Суттєвий вплив на формування соціокультурної компетенції має вікова психологія учнів, оскільки оволодіння іноземною мовою зорієнтоване не лише на комунікативну діяльність, а відтак – на співрозмовника, і не лише на образ світу, тобто на свідомість, а й на особистість учня [5].

Основною психологічною характеристикою старшого шкільного віку є спрямованість у майбутнє. Такий учень стоїть на порозі соціальної зрілості, відбувається вибір професії, пов'язаний з особистісною і пізнавальною "самопідготовкою" до обраного шляху [6]. Більш реальними стають уявлення про вимоги суспільства до особистості і діяльності, і на місце групових соціальних мотивів стають суспільні. Поведінка старшого школяра дедалі більше стає цілеспрямовано організованою, свідомою, вольовою, дедалі більшу роль у ній відіграють

стійкі критерії і норми, своєрідні життєві принципи; з'являються елементи дорослого світосприймання, стійка система цінностей; породжується інтерес до внутрішнього світу – свого та інших людей; з'являється уміння поставити себе на місце іншої людини і співчувати їй. Це значить, що формування соціокультурної компетенції може відбуватися за рахунок фонових знань з інших предметів стосовно вивчення і сприймання чужої культури.

У шкільному навчанні та вихованні, зокрема і в навчанні іноземної мови, не можна не брати до уваги всіх цих вікових особливостей. Йдеться, передусім, про динаміку мотивів навчальної діяльності, про вікові розбіжності пам'яті, мислення, уваги і т.д., а також про особистісні риси старшокласників, пов'язані зі спілкуванням у процесі навчання, з оцінкою і самооцінкою успішності навчальної діяльності. Оскільки при навчанні іноземної мови роль спілкування особливо важлива, дотримання вікових характеристик набуває особливого значення: педагогічне спілкування на уроці іноземної мови і поза ним (між учнями, між учителем і класом) має відповідати вимогам, оптимальним для цього віку [6].

Крім вікових особливостей, при навчанні та вихованні не можна не брати до уваги індивідуальних особливостей учнів, оскільки старший шкільний вік – це період, найбільш сприятливий для розвитку моральних і світоглядних установок, системи поглядів на світ, для динамічних змін у світовідчутті, світосприйманні. У зв'язку з цим саме світоглядні установки старшокласників виступають своєрідними інтелектуальними каталізаторами засвоєння найбільш соціально й культурно значущих досягнень, надбань культури, зокрема культури іншого народу.

Психологія оперує чотирма основними поняттями, які мають відношення до індивідуальних особливостей, – темперамент, характер, здатність і задатки.

В індивідуалізації вимог, які пред'являються до школяра, вчитель повинен враховувати темперамент. Там, де одного варто різко відчитати, іншому необхідно м'яко докорити. Не можна вимагати від школяра холеричного темпераменту, нетерплячого, рухливого, щоб він був "тихіше води і нижче трави". Характер – це система психічних якостей, які "проявляються в типових для даної особистості способах діяльності, виявляються в типових обставинах" [7]. Характер може мати різну глибину, різну силу, різний ступінь стійкості і пластичності. Він пов'язаний з темпераментом, але на базі одного й того ж темпераменту при різних соціальних умовах формування можуть формуватися різні характери. Здатність – це характеристика особистості, яка забезпечує успішність набуття тих чи інших знань, формування тих чи інших навичок і вмінь, здійснення того або іншого виду діяльності. Тому дуже важливо дати можливість старшим школярам "спробувати себе" в різних видах діяльності, до яких вони тягнуться. Задатки – це природні нахили до тієї або іншої діяльності, які учні повинні реалізувати і розвивати на уроці і поза ним. Усе це сприяє формуванню соціокультурної компетенції старшокласників і може слугувати надійною основою для активної індивідуально-спрямованої комунікативно-пізнавальної діяльності учнів як суб'єктів навчання, для сприймання та аналізу соціокультурної інформації. Це потребує, звичайно, відповідної організації навчально-виховного процесу, зорієнтованої на підготовку випускників загальноосвітніх шкіл до міжкультурної комунікації, на розуміння ними специфіки національної картини світу.

Проблемі формування особистості учнів у світі соціокультурної спрямованості присвячено ряд досліджень (Леонтьєв А.А., Зимня І.О., Рогова Г.В., Oller J.W., Tarone B.). Метою цієї статті є спроба визначити чинники, які сприяють формуванню особистості учня в соціокультурному аспекті.

Теоретично обґрунтувавши такі чинники, ми вирішили провести анкетування, яке складалося з трьох частин: 1) чинники, які спонукають учнів до вивчення іноземної мови; 2) чинники, які спрямовані на виявлення міри знань про іншомовну культуру та мотивацію таких знань; 3) чинники, які визначають наявний соціокультурний досвід та сприяють його розвитку. Оскільки в Україні є різні типи шкіл, а саме: ліцеї, колеґіуми, гімназії і т.д., то ми вирішили подивитися, чи відрізняються чинники формування особистості учня у соціокультурному аспекті у школах з поглибленим вивченням іноземної мови та, з іншого боку, у масових школах.

Перша група чинників. За відповідями на перше запитання "Для чого потрібно вивчати іноземну мову?" переважають чинники: "для загального розвитку" (31% і 39%). Ми можемо пояснити це тим, що старшокласники усвідомлюють важливість вивчення іноземної мови, що збагачує їх внутрішній світ, вдосконалює їхні знання та вміння. Дещо менша кількість відповідей – "для професії" (33% і 24%), "для навчання за кордоном" (17% і 14%); тут думки учнів обох шкіл збігаються, що можна пояснити бажанням учнів пов'язати свою майбутню спеціальність з вивченням іноземної мови і відтак усвідомленням ними необхідності вивчення іноземної мови. Значна частина відповідей – "для спілкування" (26% і 17%) і "подобається вивчати мову" (17% і 14%), що засвідчує емоційну включеність школярів у навчальний процес та їх готовність до практичного застосування набутих знань.

У руслі соціокультурного підходу, який цікавить нас, ми пропонували питання (2,3,4), спрямовані на виявлення міри ознайомлення з іншомовною культурою, що і складає *другу групу чинників*. Виявляється, що у школах з поглибленим вивченням іноземної мови учні вже володіють соціокультурною інформацією, а також мають певні знання про культуру, мову якої вивчають, "культуру спілкування" (88%); "звичаї та традиції" (71%); "спосіб або стиль життя" (40%); "соціальне середовище" (40%); "норми поведінки" (24%) (схема 1); чого не можемо сказати про учнів масових шкіл, у яких відсоток таких відповідей значно менший: "культуру спілкування" (42%); "звичаї та традиції" (52%); "спосіб або стиль життя" (39%); "соціальне середовище" (24%); "норми поведінки" (13%) (схема 2).

Схема 1

Результати анкетування другої групи чинників шкіл з поглибленим вивченням іноземних мов

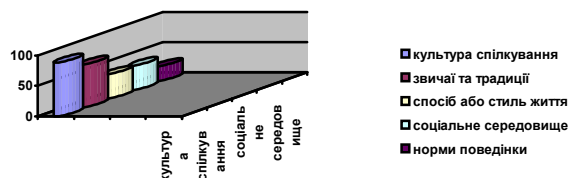
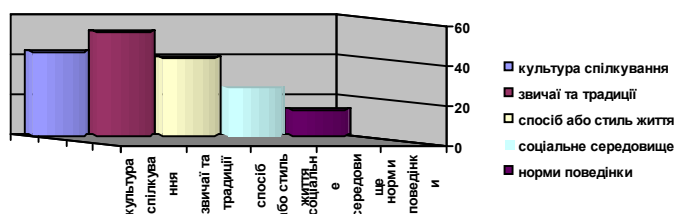

Схема 2

Результати анкетування другої групи чинників масових шкіл

Це пояснюється тим, що в школах з поглибленим вивченням іноземної мови використовується більше соціокультурного матеріалу на уроках, засобами передачі якого є: відеокасети (27%), автентичні підручники (19%), аудіокасети (27%), журнали англійською мовою (2%), пісні англійською мовою (2%), спілкування з носіями мови (26%). Цей матеріал дає можливість учням більше вивчити іншомовну культуру, виявити свої потреби в самореалізації, дозволяє здійснити диференційований і навіть індивідуальний підхід до учнів, ставить їх у ситуацію вибору, спонукає до більшої самостійності і активності, до вираження власної думки, оцінки, що стимулює ціннісні орієнтації. Також у цих школах іншомовна культура покладена в основу багатьох позакласних заходів: UNESCO-Projekt (27%), драматичний гурток (22%), ляльковий театр (16%), гурток перекладачів (10%), театральний гурток (4%), факультативи з англійської мови (2%), шкільні курси (1%). Це насамперед сприяє соціокультурному вихованню старшокласників, а також дозволяє поєднувати самостійну індивідуальну роботу з груповою, колективною роботою, забезпечує вихід мовної діяльності в інші види діяльності: трудову, естетичну; стимулює самостійний пошук учнями потрібної інформації; сприяє розвитку творчої фантазії для того, щоб виразно організувати знайдену інформацію і представити її іншим. Усе це дає змогу учням краще вивчити іноземну мову і познайомитися з іншомовною культурою, що на даному етапі дуже важливо. На запитання "Як вони уявляють співжиття української та іноземної культур?" думки учнів в основному збігаються: 24% і 18% бачать це як взаєморозуміння, 17% і 22% – взаємовідношення культури та мови, 19% і 19% – взаємообмін традиціями, 22% і 17% – вивчення розбіжності думок та поглядів, 12% і 5% – солідарність. Виходячи з відповідей, ми бачимо, що учні розуміють: вивчення іншомовної культури повинно здійснюватися через власну, що дасть змогу більше побачити схожості і розбіжності.

Остання серія запитань (7-10) мала за мету з'ясувати соціокультурні знання, якими володіють учні, та риси, які вже склалися в учнів, і виявити, що сприяє вихованню цих якостей. Таким є зміст *третьої групи чинників*. Даючи відповіді на ці запитання, учні шкіл з поглибленим вивченням іноземної мови і масових шкіл виявили подібність думок. На запитання "Які риси своєї культури впливають на почуття гідності?" отримано відповіді: "культурна спадщина" (24% і 19%), "історія" (28% і 30%), "пам'ятки архітектури" (23% і 23%). Це пояснюється тим, що учні володіють знаннями про свою культуру, свою національну спадщину. Відповіді на запитання "Які соціокультурні риси хотіли б вони розвинути у собі за допомогою іноземної мови?", засвідчили, що 26% і 34% старшокласників хотіли б розвинути світогляд, 19% і 10% – самооцінку, 17% і 13% – певні норми і цінності, 15% і 14% – світовідчуження, 12% і 10% – спрямованість. Це свідчить про те, що на даний час учні стоять на порозі соціальної дорослості, у них з'являються конкретні життєві плани і відповідні до них мотиви, що насамперед пов'язано з вибором майбутньої професії. Відповідаючи на запитання "Що сприяє вихованню таких якостей?", старшокласники насамперед віддали перевагу сім'ї (30% і 30%) та школі (20% і 27%).

Отже, аналіз проведеного анкетування дає змогу вивести загальну основу чинників, які впливають на формування особистості учнів і спонукають їх до вивчення іноземної мови, а саме: загальний розвиток, навчання, спілкування, взаємовідношення культури та мови, взаєморозуміння, культура спілкування, соціальне середовище, історія, культурна спадщина, пам'ятки архітектури, світогляд, самооцінка, спрямованість. Більшою мірою ці чинники повинні спонукати учнів, які навчаються в масових школах, де вони менше володіють знаннями про культуру країни, мову якої вивчають. Оскільки нашою метою є оволодіння національною культурою, це передбачає не тільки засвоєння культурологічних знань (фактів культури), але і формування здатності і готовності розуміти ментальність носіїв мови, яка вивчається, а також особливості поведінки народу цієї країни. Мова має вивчатися як елемент культури, який дозволяє, застосовувавши досвід поколінь, здійснювати вплив на формування національної культурної ситуації.

1. Державний освітній стандарт з іноземної мови (загальна середня освіта). V-IX класи (проект, 2-га редакція) / Під кер. С.Ю. Ніколаєвої: – К.: Ленвіт, 1998. – 32 с.
2. Томахин Г.Д. Фоновые знания как основной предмет лингвострановедения // Иностранные языки в школе. – 1980. – №4. С.84-88.
3. Виготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах. Т.3. Проблемы развития психики/ Ред. А.М. Матюшкина. – М.: Педагогика, 1983. – 368 с.
4. Пассов Ю.И., Царькова В.Б., Кузовлева В.П. Учитель иностранного языка. Мастерство и личность. – М.: Просвещение, 1993. – 159 с.
5. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. – М., 1969. – 214 с.
6. Мерлин В.С. Почерк теории темперамента. М., 1964.
7. Леонтьев А.А. Возрастные и индивидуальные особенности школьников в процессе обучения иностранному языку // Иностранные языки в школе. – 1976. – №1. – С.97-101.

Матеріал надійшов до редакції 8.11.2004р.

Михайлова О.С. Формирование личности старшего школьника в процессе изучения иностранного языка.

В статье определены общие показатели, которые способствуют формированию личности старших школьников в социокультурном аспекте.

Mikhailova O.S. The Development of Personality of Senior Pupils in the Process of Foreign Languages Teaching.

The article focuses on the indices that promote the development of personality of senior pupils in the sociocultural aspect.